

8.hodina

- Strukturalismus: Ferdinand de Saussure
- Mezní pozice: Luis Althusser, Jacques Lacan
- Poststrukturalismus: Jacques Derrida, Michael Foucault

Relační pojetí významu

- **Saussure, de F.** (1967/1996): Kurs obecné lingvistiky. Praha, Academia.
- Jazyk je *system znaků*. Význam je funkcí systému, tj. vztahů mezi prvky (vlaky, šachy: identita je zachována místem v systému).
- **Znak** je *arbitrárním* spojením označujícího a označovaného:

Označující = název, grafická či akustická podoba
Označované = pojem

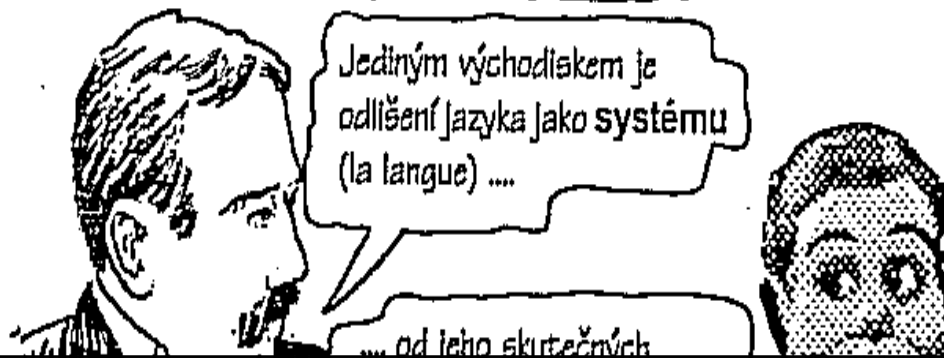
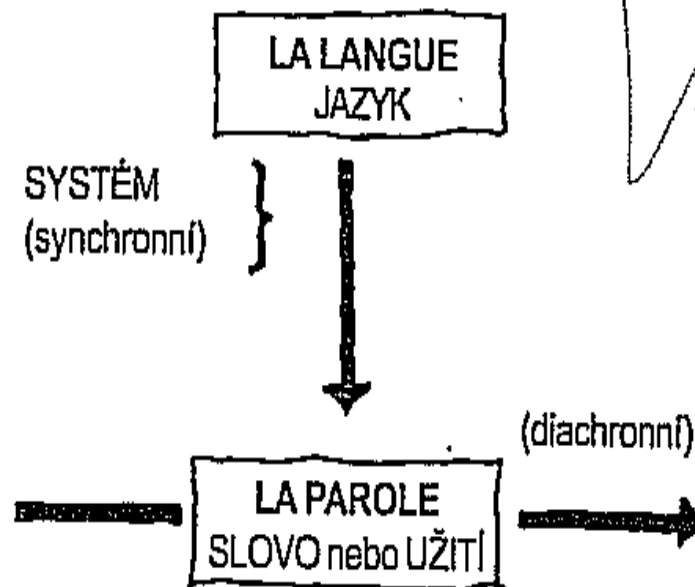
Znak je tedy také vztahem, mimo tento vztah jeho složky nemají význam.

- Spojení zvuku a toho, co zvuk označuje, je výsledkem konvence. Význam je proto produktem sociálního systému a nevyvěrá z označované věci.

Strukturalismus

Lingvistice před Saussurem hrozilo, že ustme v pátrání po historických kořenech jazyka, které by odhalily jeho význam.

Saussure namísto toho pojal význam jazyka jako funkci systému. Položil si otázku: jak se dá soudržný objekt lingvistiky izolovat od zrádné bažiny nejrůznějších způsobů užití jazyka?

Význam

- **Identita znaku je čistě funkcí diferencí v systému.** Znak je tedy tím, čím jiné znaky nejsou, není tedy definován pozitivně: svým obsahem, ale negativně: odlišností od jiných (Saussure, 1967). To platí pro každé označující i označované.
- Relativní pojetí významu znamená opuštění definice jazyka jako transparentního systému komunikace, který referuje o vnější realitě. **Jazykový systém se sám stává zdrojem významu.**
- Studovat člověka a společnost pak znamená studovat různé **znakové systémy**. To, co je důležité jsou rozdíly a vztahy, které společnost obdařila významem (viz gender).
- Význam jako diference: konkrétní důsledky pro interpretaci (tanec, Sarah Kane).

Diference

Tančíme v kole s nadějí,
uprostřed sedí Tajemství, co všechno ví.

- Úvahy o významu básně jsou založeny na práci s opozicemi a diferencemi, jimž přisuzujeme určitý obsah a vyvozujeme z nich závěry.
- Culler, J. (2002). Krátký úvod do literární teorie. Brno: Host.

Relevance strukturalismu II

- Pojem „**dekonstrukce subjektu**“: subjekt je rozdroben, rozpuštěn tehdy, když se jeho funkce připisují různým systémům, které operují skrze něj (Hauer, 2002).
- Právě předpoklad, že do té míry, do jaké lidské činy nebo výtvoř vyjadřují význam a fungují jako znaky, musí existovat základní **system konvencí a diferencí, který významy umožňuje**, je tím, co činí Saussura inspirativním (tamtéž).
- Díky Saussurovi mohly sociální vědy přijmout **model studia** zaměřený na to, jak tyto konvence (založené na diferencích) konstituují určitý aspekt sociální reality (Levi-Strauss, Althusser, Lacan)

Základní teze strukturalismu

- Deleuze, G. (1993). Podla čeho poznáme štrukturalismus? Bratislava: Archa.
- Teze:
  - Označující má určující roli ve vztahu k označovanému.
  - Význam vyplývá z kombinace prvků, které samy nic neoznačují.
  - Subjekt se podřizuje zákonu označujícího.
  - Místa ve strukturálním prostoru jsou prvotní ve vztahu k věcem a reálným bytostem, které je zaujímají.

„Význam“ v poststrukturalismu I

- Diference, na nichž je význam založen, jsou pohyblivé.
- Na rozdíl od **strukturalismu**, který chápe význam jako produkt *binárních opozic*, jež jsou pevně propojeny,

je podle **post-strukturalismu** význam *nestabilní*, protože označující dominuje nad označovaným. Každé označované je jen momentem v intertextuální hře a samo se stává označujícím jiného označovaného, a to se opět stává označujícím, ...

- **Différance: Jacques Derrida:** zahrnuje 2 významy:
  - Nebýt identický
  - Odklad, časová mezera

Derrida, J. (1993). Texty k dekonstrukci. Bratislava: Archa.

Différance

Différance tedy znamená *system odlišností* vytvářejících význam a také *inherentní časovou mezeru* mezi přítomností a tím, co konstituuje přítomnost, totiž právě rozdíl od předchozího.

- V prvním významu je tedy *différance* možností pojmového systému vůbec. Působí, že významu je dosaženo pouze tehdy, pokud se každý přítomný prvek vztahuje k něčemu jinému, při čemž si zachovává v sobě stopu minulého. Stopa konstituuje přítomné svým vztahem k tomu, čím přítomné samo není. Aby ale přítomné mohlo být něčím samostatným, musí být odděleno od minulého, a tento interval rozděluje i přítomnost a všechno, o čem lze její perspektivy uvažovat, tedy i jsoučno a subjekt.

(Derrida, 1993)

Důsledky pro analýzu

- V poststrukturalismu se uvedený princip používá ke zdůraznění toho, že efekt reprezentace, v níž je význam zdánlivě stabilní, je dán pouze dočasnou, prozatímní, zpětnou fixací, protože význam přítomného znaku je vždy umístěn v kontextu ne-přítomného. Není tedy odvozen pouze od podobnosti či odlišnosti s jinými znaky, ale od celého diskurzivního kontextu, od vztahu mezi texty, takže se změnou tohoto kontextu je otevřen změně a pluralitě i význam jednotlivých slov: **princip intertextuality**.
- **Suplementarita**: v PDA například Baxter (2003): dominantní diskurz předpokládá diskurz aktuálně potlačený, potlačený je tedy nutností pro dominantní, jsou v sobě vzájemně obsaženy. To vytváří možnost pro zvrát dominance. V analýze jde o zkoumání vztahů mezi zdánlivě se vylučujícími kategoriemi.

Poststrukturalismus

- Cílem je dekonstrukce binárních opozic: subjekt-objekt, muž-žena, kultura-příroda, mluvení-psaní, ..., protože takové opozice vytvářejí hierarchii hodnot privilegující jeden pól nad druhým.
- **Dekonstrukce:** metoda čtení textu založená na suplementaritě. Smyslem je rozvrat (**de**strukce) původního významu a jeho nová **konstrukce**. Privilegovanost určité kategorie (např. mluvy) je narušena kategorií podřízenou, resp. odvozenou (psaní). Lze tak ukázat, že to, co se zdá být pouhým dodatkem, suplementem (psaní), není druhotné, ale „pravdivější“.

Dekonstrukce

- Psaní je Jazykem, ne mluva, protože v něm se zviditelňuje *différance* a nekontrolovatelnost významu.
- Znamená fakt historické prvotnosti nutně i prvotnost ideovou? To, co je dodáno, se může stát určujícím (kultura nad přírodou).
- Rousseau: psaní je **suplementem**. Supplement je však „dodání chybějícího“, je tedy něčím podstatným. Slovo supplement tedy narušuje původní význam, jež mu chtěl Rousseau dát. Význam neurčuje Rousseau, ale jazyk.
- Je-li psaní je „pharmakon“, pak je jedem i lékem. Jazyk skrze Platónův text současně a nerozhodnutelně říká dvě odlišné věci. Tento tzv. **centrifugální pohyb** postupuje celým jazykem.

Svět = text

- Označované neexistuje, jediné, co je, jsou vztahy mezi označujícími. **Mimo text nic neexistuje.** Nemůžeme dospět k věci samotné / zakončit řetězec označujících.

Diseminace je stav neustálého odkládání, nenaplnění významu, je to permanentní stav jazyka, který je důsledkem absence označovaného.

Foucaultovo pojetí moci

- Moc (Dozerat' a trestat', 1975/2000):
  - **Nadvláda:** masivní a viditelné uplatnění moci, působí zákazy, omezení, tj.negativně. Původně moc monarchistická.
  - **Disciplinární moc:** kategorizace, normalizace (přizpůsobení normám) a individualizace (specifikace individuálních odchylek od normy) subjektu, působí produktivně: vytváří identitu a touhy subjektu.
  - Namísto veřejné popravky nastupuje vězení jako morální náprava: trest a kontrola se zvnitřňují. Namísto zviditelnění moci nastupuje **zviditelnění jejího objektu**. Moc se stává autonomní.
  - Disciplinační moc se postupně rozšiřuje: školy, továrny, léčebny, a následovně i mimo ně (výchovné praktiky, zkoušky, „práce na sobě“).
  - Rozlišení stavů **nadvlády a strategických her**: předpokládá možnost rezistence

Vědění/moc

- **1. aspekt:** nová podoba vědění umožňuje a přináší nové způsoby omezení a tlaků. Např. moderní věda se vyznačuje extenzivnějším a detailnějším věděním o člověku = prostor pro více kontinuální a pervazivní kontrolu, což dále umožňuje ještě intenzivnější a rozsáhlejší zkoumání.
  - Působení disciplinační moci skrze **vědění psychologie**: praktiky testování, sledování, konzultací, terapií, navrhování modelů, atd. (posuzování normality, odchylek, kategorizace vlastností, typů osobností, typů výchovy, posuzování schopností, intelektu, správného vývoje,...)
- **2. aspekt:** mocenské vztahy určují, co je považováno za vědění a kdo je oprávněn je produkovat, a současně toto vědění určuje podobu mocenských vztahů.

Foucaultovo pojetí subjektu

- **Subjektivace:** proces konstituování subjektu spojený s disciplinární produktivní mocí. „Tato forma moci se bezprostředně uplatňuje v každodenním životě, kde jednotlivce kategorizuje, poznačuje jeho vlastní identitu, svazuje ho s jeho vlastní identitou, vnucuje mu zákon pravdy, který musí uznat a který ostatní musí uznat v něm. Je to forma moci, která z jednotlivců činí subjekty.“ (Foucault, rozhovory)
- Slovo „**subjekt**“ má dva významy: podléhající někomu jinému prostřednictvím kontroly a závislosti a svázaný/á se svou vlastní identitou prostřednictvím vědomí a sebepoznání.
- Disciplinační moc produkuje nové „biografické jednotky“: delikventní, hyperaktivní, homosexuální. Produkce objektu viz Dějiny šílenství, **diskontinuita, epistémy, hry pravdy.**

Jacques Lacan

- **Oblast reálného:** mimo význam
- **Stadium zrcadla, oblast imaginárního:** první krok k rozštěpení, jež je základem lidského vědomí a touhy
  - Diferenciace z původní symbiózy - identifikace s obrazem v zrcadle
  - Já je projekcí pohledu druhé/ho, vidí se vždy jen jako odraz (mezera), narcistní zamilovanost do obrazu
- **Vstup do symbolického řádu:** druhé rozštěpení
  - Slova nahrazují původní zdroj slasti-matku, umožňují nad ní ve fantazii dítěte udržet kontrolu.
  - Slova nahradí původní objekt, čímž je od něj – a od svého uspokojení – subjekt oddělen. Jakékoliv uspokojení bude vždy zahrnovat pocit ztráty. Subjekt je zároveň sám sobě odcizen, stává se tím, jako co je označován.
  - Vstup do jazyka subjekt rozdělí na vědomý subjekt (ego: odcizení) a nevědomý subjekt. **Nevědomí je strukturováno jako jazyk** (hypnóza). Hlavním strachem je ztráta, rozpad Já (ale co touha po splynutí?)

Touha, znaky

- Vyřešení Oidipovského konfliktu (přijetí zákona otce=norem) je touha po matce potlačena, místo toho se začíná navazovat na určité významy. Vše odkazuje k původní touze po matce/splynutí, avšak ta nemůže být nikdy naplněna: **princip touhy**. Může poskytnout výklad motivační dynamiky: navázání na významy: kulturní dostupnost a individuální historie.
- Touha:
  - rozdíl mezi potřebou a žádostí (zbytek ze žádosti)
  - čím se stane potřeba, když je odcizena v označujícím (přeložení do jazyka ji „zbavuje její pravdy“)
  - touha po Druhém jako zdroji, garantu významu
  - touha být touhou druhého: zaplnění nedostatku

Žádost, touha a romantický diskurz

- **Žádost** - oblast imaginárního - žádost lásky:
  - Fantazie o dosažení předobjektového (původní ne-identita, plnost, nerozlišitelnost) stavu za pomoci objektu (druhá osoba). Objekt je však pouze náhražkou, původní plnosti nemůže být dosaženo.
- **Touha** - oblast symbolického - touha po absolutnu:
  - Touha po přesahu relativity lidského, hledání absolutních jistot, Boha, pevného bodu, smyslu života. Definitivní význam však nemůže být nalezen, věc sama o sobě je nedostupná.
- **Romantický diskurz**: symbiotický vztah s druhým jako řečení vlastní neúplnosti, roztříštěnosti, nejistoty (žádost). Nebo také útěk od postmoderní fragmentace, nedostatku všezahrnujícího smyslu (touha). Romantický vztah je často prezentován jako nalezení podstaty, vysvobození z dosavadních útrap.

D: Podstata mého zájmu o holky byl nějaký dojem nějaký jako tajemnosti nebo magičnosti, v takovém smyslu jako romantickým, jakože ta holka ti prostě dá něco, že ten holčičí svět je takový jako žádný kluk být nemůže, žádný klučičí svět takový není. Jakože tím objevíš úplně jiný pohled na svět, což na začátku znamenalo dojít k jistému pochopení vůbec toho, jak se holky nebo holka chová. Ale mě přijde, že 'sem to nepochopil do teďka, že to do jistý míry přetrvává, jako ten objekt fascinace, jako že to je jeden z důvodů úplně netělesnej, proč mě to fascinuje.

- Freud: romantický muž netouží po jednotlivé ženě, ale po samotné touze. Principem romantického vztahu je neustálé udržování touhy, tj. nenaplněnosti toho, co subjekt žádá. Proto se jedná o vztah narcistický (na rozdíl od opěrného).
- Tajemná jinakost může zároveň být doplňujícím prvkem, jenž poskytne celistvost, i podnětem naděje k uchopení něčeho transcendentálního, něčeho, co dosud není dostupné (touha míří za to, co je lidské, známé, relativní).